

TERENDI Viktória

: néprajzkutató, Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely

: terendi.viktoria@tjm.hu

A VÉGVÁRI REFORMÁTUS MAGYAROK 20. SZÁZADI VALLÁSOS ÉLETE A PRIVÁT FÉNYKÉPEK TÜKRÉBEN

*Religious Life of Reformed Hungarian Christians in the 20th Century on
the Edges of Their Community in the Mirror of Private Photos*

*Verski život reformisanih mađarskih hrišćana u 20. veku na rubovima
svoje zajednice u ogledalu privatnih fotografija*

A tanulmány egy romániai magyarlakta falu református lakosságának vallási életét vizsgálja a családi fényképeken keresztül. A gyűjtésbe bevont több mint négyszáz fénykép között közel ötven darab valamilyen, a valláshoz köthető eseményt, szertartást ábrázol, és ezek betekintést engednek a templomban vagy a családi körben zajló szakrális cselekmények egy-egy részletébe. A fotók közt a legtöbb az életfordulókhöz kapcsolódó rítusokat örökítette meg, azon belül is a korcsoportváltással is együtt járó konfirmációs csoportképek fordulnak elő a legnagyobb számban. Emellett található köztük vallási ünnepet és magát a templomot mint a település kiemelten fontos és szimbolikus jelentőségű épületét bemutató kép is. A családi képegyüttesekben a fényképek a többi fotóhoz hasonló funkciót töltenek be, elsősorban a képen szereplő családtag, ismerős emlékét őrzik, és az életüket végigkísérő vallásosságot reprezentálják. A református felekezethez való tartozásnak nagy szerepe volt a 20. században a végvári magyar közösség megmaradásában, az azt körülvevő kultúrától való elkülönülésben is.

Kulcsszavak: vallás, református, vallásosság, privát fényképek, Rittberg / Tormac, életfordulók, évfordulók

A vizualitás széleskörű elterjedésében, a képkultúra formálásában fontos szerepet játszott a keresztény vallás. A szakrális témájú festményeken, ólomüvegeken, metszeteken, nyomatokon keresztül a társadalom bármely tagja számára hozzáférhetővé váltak a képi tartalmak, így évszázados gyakorlattal kialakult Európában egy hagyományos képhasználat, amelyben a

képek szerepe és kultusza, tartalmi és szimbolikus jelentése rögzült, beivódott az információszerzési és értelmezési módszerekbe.

A folyamatot azonban nem tekinthetjük statikusnak. Változást hozott a reformáció, amely befolyásolta a képhasználói attitűdöt, tanaiban elutasítva a szentisztelettel összefüggő kép kultuszt (BÉRES 282). Átalakultak a szimbólumrendszerek és a képszerkesztési elvek, melyek új képértelmezési gyakorlatokat indukáltak. A társadalmi változások hatására a vizualitásban egyre nagyobb teret hódítottak a profán tartalmak, és egyre inkább a magánszférán belül valósult meg a képhasználat. A privát jellegű, vallási vagy világi tartalmú képek tömeges elterjedéséhez azonban szükségesek voltak az új, a sokszorosítást meggyorsító és leegyszerűsítő technikai eljárások. A fényképezés is ezek közé tartozik (BÉRES 283), a képhasználat új útjait, a képalkotást és birtoklást nyitotta meg a társadalom széles körei előtt. A fényképezés elterjedését, a társadalom alsóbb rétegeinek hozzáférését a fotográfia demokratizálódásának nevezzük (CHALFEN 4). E folyamatot az egyházi ceremóniák jelentős mértékben segítették, mivel Magyarországon – a kevésbé individualizált közösségek kultúrájába legkorábban – az esküvői fotók tudtak beilleszkedni (KUNT 12), majd ezeket követték más életfordulós szertartásokhoz kötődő portrék és csoportképek. A 19. század végétől, a Kodak gépek piacra dobásától kezdve már bárki pusztán szemlélőből, befogadóként vagy szereplőből létrehozóvá válhatott, s immár maga választhatta meg a képi tartalmat.

A 20. század egyre növekvő privát képtermelése azonban jelentősen eltér a korábbi képalkotási gyakorlattól. A fotózás háttérben bizonyos szempontból mégis hasonló motivációkat (emlék- és példaállítás, reprezentáció, deklaráció [KUNT 15]) fedezhetünk fel, mint a vizuális kultúra kezdeti szakaszában, amikor a templomok szakrális tartalmú képei készültek. A világi és a vallási szféra eltérő síkjain mozogva azonban eltérő képi tartalmak jöttek létre. A fotótémák közt a 20. században a családi élet világias vonásai domináltak, szerepük az emberek közötti kapcsolatokban és az egyéni intenciókban teljesedett ki, ritkábban mégis ábrázolták a vallási élet egy-egy mozzanatát, a szakrális tereket és a ceremóniális cselekedeteket. A szentkultuszhoz kapcsolódó képhasználattal összefüggő fotózási szokásokat jelen tanulmányban nem tárgyalom.

A továbbiakban egy bányászati település példáján keresztül térképezem fel a privát fényképek és a vallási élet összefüggéseit. Vizsgálatom során arra keresem a választ, hogy a családi albumokban kisebb számban felbukkanó, valláshoz kapcsolódó képek mit tükröznek a helyi közösség szakrális életéről, és milyen funkciókat töltenek be ezek a fotók a használóik számára.

A VIZSGÁLT KÖZÖSSÉG

A vizuális etnográfiai terepkutatás helyszínét a Habsburg-uralom idején, 1786-ban, telepítés útján hozták létre, Rittberg néven. A bánági területeken az 1700-as években tiltották a magyarság számára a letelepedést, mivel azonban a katolikus sváb telepesek nem igazán találták meg számításaikat a mérnöki tervezésű faluban, és többségük néhány év után továbbvándorolt, így a század végén az Alföld különböző pontjairól érkezettek helyükre református vallású magyar telepesek. Templomuk 1794-re épült fel. A levéltári dokumentumokban 1806-ban már magyar településként, Végvár néven szerepel az egykori Rittberg, mely a következő évtizedek gyarapodásával mezővárosi rangra emelkedett. Iskolát és kultúrotthont is létesítettek, a település főutcáján városias épületstruktúrát alakítottak ki. A 20. század azonban jelentős változásokat hozott a kisváros életében, mivel az I. világháborút Magyarország számára lezáró trianoni békediktátum (1920) határozatának értelmében ezt a magyar települést is Romániához csatolták. A következő évtizedekben megindult a románosítás: a belső romániai területekről telepítettek be családokat a településre, azért, hogy a nemzetiségi, nyelvi és vallási jellemzők minél gyorsabban megváltozzanak. Ekkoriban változtatták a település nevét Tormacra. A II. világháború, majd az azt követő szocialista diktatúra még erőteljesebb egységesítésre törekedett a kultúra és a gazdaság terén. A Dej-korszak és a Ceaușescu-rezsim idején is a sztálini elvek voltak meghatározók, habár a szovjet vezetéssel ambivalens volt Románia kapcsolata. Az 1950-es évekre államosították az iskolákat, korlátozták az egyház mozgásterét. Elvették a magántulajdonú termőföldeket, kollektív gazdaságba kényszerítve az egykor önállóan gazdálkodókat (GAGYI 43). Az 1989-es rendszerváltás után a tulajdonjogok újrendeződték, a vallásosság kinyilvánítása teret kaphatott, a kulturális beolvadási tendencia azonban nem gyengült. Ma a falu lakosságának nemzetiségi arányait tekintve a magyarság 50 százalék körül mozog, akik többsége továbbra is református vallású. A magyar közösséget etnikai hovatartozásukból és vallásukból eredő közösségtudat mellett rokonsági szálak sűrű szövődése is összeköti, ezek főként az 1920 és 1989 közötti időszak említett tényezői miatt kaptak nagy szerepet.

A VIZSGÁLT ANYAG

Kutatásom alapvető kérdésfeltevése – amely alapján a település magyar közösségének teljes képanyagát szelektáltam –, hogy a családi képegyüttesek fotói közt milyen közösségi alkalmakat ábrázoló képek találhatók,

azaz van-e kitekintés a család szűk köréből az integráló társadalom felé. A terep tapasztalata alapján állítható, hogy van: összesen 412 darab e kriptériumnak megfelelő fényképet gyűjtöttem össze Végváron. E képek a falu kisebb-nagyobb csoportjainak jeles eseményeit és hétköznapi tevékenységeit ábrázolják. A gyűjtés módszeréből eredően a vizsgált képegyüttes egy heterogén mintának tekinthető, melynek darabjai eltérő korszakokban (a boldog békeidőkben, a két világháború között, a szocializmus időszakában és a rendszerváltás után) készültek. A különböző gyűjteményekben azonban megtalálhatók voltak azonos fényképek, vagy egyazon eseményen, helyszínen készült fotók, és fel-felbukkantak azonos személyek is. Különbségeik tehát nem akadályozzák az együttes értelmezést, a fotók mindegyike Végvárhoz és a végváriakhoz kapcsolódik, a helyi közösség történetének egy-egy mozaikját jelenítik meg. Az összegyűjtött képhalmaz legrégebbi fotóját az 1910-es években készítették, míg a legújabb az 1990-es évekből való. A fotók közt 3-4 színes felvétel található, a többi fekete-fehér technikával készült, ami mögött egyrészt a technikai újításokhoz való lassabb, nehezebb hozzáférés sejthető, másrészt a régebbi képeket felértékelő attitűd áll. A képgyűjteményben 43 olyan fotó található, amely valamilyen módon a vallási élethez kapcsolódik. Ezek az 1920-as évek és az 1990-es évek között készültek. Az ábrázolt idősík kezdő és végpontjáról kevesebb fotó található az adatközlőknél, míg a középső szakaszból, az 1950-től az 1980-as évekig tartóból került elő több, ehhez a témához kötődő fénykép. (Az idő ebben a témában meghatározó tényező a fentebb röviden már említett politikatörténeti jellemzők miatt.)

Románia vallási szempontból sokszínű ország volt a 20. században, főként a területgyarapodást követően, az 1930-as évektől, amikor a római katolikus és református vallású magyar településeket a többségében ortodox és kisebb részt görögkatolikus vallású országhoz csatolták. A zsidóság e terület magyar és román településein, főként városaiban is jelen volt (GAGYI 36). Az 1948-as hatalomátvételt követően a nem ortodox felekezetek helyzete és híveik szabad vallásgyakorlásának feltételei bizonytalanná váltak, mivel a kommunizmus alapértései szemben álltak az istenhittel. A görögkatolikus egyházat beolvasztották az ortodoxiába, a római katolikus egyház mozgásterét erőszakos politikai módszerekkel próbálták minimalizálni, míg a Romániában eleve legkisebb arányban jelen levő, így veszélytelennek ítélt protestáns egyházak szervezeti rendjét újraszabályozták, működésüket szűk keretek között felügyelve megtűrték (GAGYI 45).

A vizsgált fotók értelmezésének vezérfonalaként több kategória is alkalmazható: téma, képtípus, szereplők közti viszony és a családi gyűjteményben elfoglalt helyük alapján közelíthetjük meg a vizuális tartalomrétegek

feltárást. A képek között találunk vallási ünnepeket ábrázolókat, életfordulós ceremónián és egyéb közösségi alkalmakkor készülteket és a vallási színteret önmagában megragadó felvételeket is. A képek szinte mindegyike csoportkép, eltérés a képszerkesztés módjában tapasztalható. Egy részüket a műtermi fényképek beállítási szabályai szerint készítették, habár ezek között nem találunk valódi műtermi felvételt, a másik részük pedig olyan spontán jellegű fotó, amelynél nem a fotós pillanatelkapó szándéka volt meghatározó, hanem a kamera előtt zajló eseményekbe nem volt módja beavatkozni a fényképésznek. A képek szereplői, ahogy utaltam rá, végvári magyarok, akik között szoros kapcsolatrendszer alakult ki. A jelenkori 50 év feletti korosztályok még felismerik az idősebb generációk tagjait a képeken, és természetesen egymás fiatalkori képmását is azonosítani tudják. A családi képegyüttesekben nem kizárólag az adott nukleáris család tagjainak képei lelhetők fel, hanem öríznek ajándékként kapott, távolabbi rokonokról, ismerősökről készült fotókat is. Az interjúk során megfigyelhető volt azonban, hogy ezek a képek nem részei az aktív képhasználatnak, a fiókokból, rendezetlen képegyüttesekből kerültek elő, és csak hosszabb megfigyelés után ismerték fel a kép szereplői között azt a személyt, aki révén bekerült a fotó a gyűjteménybe, de a képfelirat is segítette az azonosítást. Például: „Apám írása van rajta, TI, ez a szomszédunk volt, azért van itt, mert a szomszédunknál voltunk konfirmáció ebéden” (interjúrészlet: KL, 2013).

AZ ÉLETFORDULÓK FOTÓI

Az emberi élet szakaszait határoló életeseményeknek a világon szinte minden kultúra nagy jelentőséget tulajdonít. Ezek olyan, az egyén életében lezajló pozícióváltások, amelyek az őt integráló kisebb-nagyobb közösségre is hatással vannak. Mivel a társadalomban addig betöltött szerep átalakul, a változás mértékéről és minőségétől függően krízishelyzetként is jelentkezhet az egyik életperiódusból a másikba történő átlépés. E krízis leküzdésében, az új szituációba való beilleszkedésben vallási rítusok és kulturális hagyományok segítik az érintetteket. (vö. GENNEP; TURNER 2002). A fényképek, amint fentebb utaltam rá, leggördülékenyebben e ceremóniák megörökítésével tudtak elterjedni a társadalom széles rétegeiben (KUNT 12), habár a 19. század közepétől folyamatosan változtak az életfordulók megörökítésének szabályai, és e fotók használatának szokásai. A leggyakoribb e fotók között az esküvői fénykép, amelynek a szakralitáshoz fűződő kapcsolata többnyire csak az elbeszélésekből és más háttér-információkból derül ki. Ritkábban találunk a családi képegyüttesekben keresztelők és temetésen, azaz az emberi élet kezdő és végpontján készült képet. A vizsgált

fényképek között egy keresztelőt, három esküvőt és két temetést ábrázoló fotó szerepel.

*A fehér pólyába öltöztetett csecsemő keresztelésének pillanata
Végvár, 1980-as évek*

A keresztelő az egyén életének első, bár még nem tudatosult társadalmi eseménye, melyben az egyházi előírások mellett a közösségbe fogadás és a családi gondoskodás kifejezése is megjelent. A gyűjteménybe került képet az 1980-as években készíthették, mely adatot az adatközlők a képen szereplő lelkész szolgálati idejéből következtették ki. A fényképhez kapcsolódó elsődleges verbális tartalom elveszett, mivel ez a kép egy olyan gyűjteményből került elő, melyet egy végvári tanárnő már kidobott, vagy kidobásra/elégetésre szánt családi képekből állított össze. Ez a kép tehát eredeti tulajdonosai számára valamilyen oknál fogva értéktelenné, funkcióvesztetté vált, s mintegy a rajta ábrázolt esemény kihullott a családi emlékezetből. A fotón magát a templomban zajló keresztelés pillanatát örökítette meg a fotós, középen a fehér pólyába öltöztetett csecsemő – akinek személyét a nagy textília teljesen el is takarja – illetve a keresztelőkancsot fogó, ünnepi palástot viselő lelkész látható. Az ünneplő ruhát viselő szülők és keresztszülők körülállva, egymást takarva jelennek meg a fotón. A kép spontán jellegű, a fotós szemszögéből láttatja az eseményeket, melyekbe neki nem volt lehetősége beleavatkozni. A kép szereplői a lelkész által végzett ceremóniára

figyelnek, magatartásukból arra következtethetünk, hogy nagy jelentőséget tulajdonítottak ezen aktusnak.

Másik keresztelői kép ugyan nem került elő, de egy beszélgetés során, amikor a politika, a magánélet és a vallásgyakorlás kapcsolatairól esett szó, egyik adatközlőm a lánya keresztelőjét hozta fel példaként. „Hát például én a lányom keresztelőjén nem voltam a templomban, mert én akkor a néptanácsnál dolgoztam, és azt mondták, ha ott meglátnak, akkor annyi” (interjú-részlet: SzL, 2013).

Végvári konfirmáló csoport 1942-ből

A korcsoportváltás formális kereteit az egyházi és a világi ceremóniák is biztosítják. A profán rítusok az oktatással állnak szoros kapcsolatban: vizsgákon való megfeleléshez és egy-egy iskolai szakasz befejezéséhez kötött a gyermekek felnőtté válásának elismerése. Az egyházi ceremóniák közül a végvári reformátusoknál a hagyományosan húsvétkor tartott konfirmációt tekinthetjük ilyen aktusnak, amely azonban a jogi értelemben vett nagykorúságot jóval megelőzi, hiszen 13-14 éves korban kerül rá sor. A korábbi évszázadokban Magyarországon ekkortól mégis több felnőtt jog is megillette a fiatalokat, például a legények ekkortól kezdhettek udvarolni, és már szabadon betérhettek a kocsmába is, a lányok fogadhatták az udvarlást és viselhették a pártát (DÖMÖTÖR–HOPPÁL 472). A kultúra formálódásával, a gyermeki életszakasz megnyúlásával azonban a konfirmáció és e jogok összefüzdése meglazult. Végváron „nem mehetett bálba, mert 13 éves csak

mikor konfirmál. Nem, nem, még családdal sem, hogy apjával, anyjával sem” (interjúrészet: Szné, 2013). Habár a gyermek státusában jelentős változást nem hozott a konfirmáció, a fotók és az elbeszélések alapján fontos ünnepi eseményként tartották/tartják számon. A 20. századi vallásos témájú fényképek között a legtöbb kép ezen alkalomból készült, összesen huszonhárom darab. Az egyszerre konfirmálók mind kaptak a közös csoportképből, így a faluban ugyanazok a képek több családi képegyüttesből is előkerültek. „55-ben születettek konfirmációja. Lelkész Nagy István és Kele Józsi bácsi, a kurátor (gondnok – a szerző megj.). Ugyanezeket meg kell találnunk azon a ballagási képen, kivéve ez a lány, lekonfirmált, csak nem volt velünk, mert román szakon végzett, CL is román szakon végzett, ez is, ez már meghalt (rámutat a kép szereplőire – a szerző megj.), de a vallásukat megtartották, többiek mind megvagyunk” (interjúrészet: KL, 2013).

Fiatalok konfirmálnak a végvári templomban a hívek előtt 1970-80-as évek

Az egyházi előírásoknak megfelelő, vizsgajellegű ceremóniáról egyetlen fotó található a gyűjteményben, melyet a karzatról a falu hivatásos fényképésze, Knöbl Antal készített 1970-80 körül. A fotón az úrasztalával szemben elhelyezkedő padok első soraiban láthatók a konfirmálók, elől a lányok, hátul a fiúk, mögöttük a presbitérium tagjai. A konfirmálók és a gyülekezet is ünnepi ruhában látható a képen: „hagyományos fehér ruha, a fiúk akkor

kaptak új öltönyt” (interjúrészet: KL, 2013). A különböző korszakokban készült fotókon a ruhák fazonja ugyan más, de a színek nem változtak. Ezen a fényképen kívül a konfirmációról csak csoportképek készültek, melyeken középen látható a lelkész és a templomgondnok, körülöttük pedig a fiatalok vegyesen vagy nemek szerint elkülönült sorokban állnak, ülnek. A képek harmada 1980 után készült beltéri fotó, melyeken a szereplők az úrasztala mögött, a szószékkel a háttérben kerültek megörökítésre. A korábbi időszakokban – részben feltehetően a rosszabb technikai feltételek miatt – a templomkertben állították be a konfirmálók csoportját a fényképezéshez.

A legrégebbi konfirmációs fotó az 1940-es évek elején készült a 41 fős konfirmáló csoportról. Az 1950-es évekből is maradt fenn több ilyen fotó, melyeken 24 és 37 fő között mozog a konfirmálók száma – e képek esetén fontos figyelembe venni, hogy ekkorra az ateista elveken alapuló szocialista diktatúra már kibontakozott Romániában. Az 1960–80-as években készült fotókon 15-20 fő tekinthető átlagos létszámnak, majd az 1990-es évek után 20 fő alá csökken a konfirmáló református fiatalok száma. Ezen adatok azonban csak vázolnak egy tendenciát, mivel a képek összegyűjtése nem reprezentatív módszertan alapján történt. Demográfiai jellemzőkre és identitási stratégiákra azonban rávilágítanak. Egyrészt a falu gazdasági helyzete miatt csökkenő gyermekszámra, illetve a szekularizáció és az elrománosodás következtében csökkenő aktív helybéli reformátusságra, másrészt a külső politikai és kulturális fenyegetések miatt összezáró közösségre, a vallás megtartó és megkülönböztető erejére mutatnak rá.

Esketés az 1980-as években Végyáron

A párválasztáshoz világszerte gazdag hagyományok kapcsolódnak, amelyek egyrészt a vallási előírásokban, másrészt a népi kultúrában gyökereznek. A teljes képanyagban az utóbbi szokástípusra több példát is találhatunk, az egyházi esketésről mindössze egy fényképet találtam adatközlőim képei között, egy másik fotó pedig köztes pontként értelmezhető, mivel a szabványos csoportképek minden jegyét magán hordozza, de nem műteremben készült, hanem a templomkertben – tehát itt inkább a szakrális tér bevonása figyelhető meg. Az első képre visszatérve: a keresztelői képhez hasonló a képszerkesztés és a vizuális tartalom kapcsolata, habár ezt a felvételt egy hivatásos fényképész készítette, így a beállítás tágabb látószögből mutatja az eseményt; a külső szemlélő számára is könnyebb értelmezni a részletgazdagabb fotót. Az esküvői ceremónia aktív résztvevői (menyasszony, vőlegény, tanúk, koszorúslányok és -legények) álltak az úrasztala előtt – amelyet az alföldi hagyományoknak megfelelően alacsony, fából faragott kerítéssel vettek körül (DÖMÖTÖR–HOPPÁL 465). Az úrasztala mögött a lelkész áll, s a megörökített gesztusaiból, testtartásából ítélve szenvedélyes prédikációt intézett a megjelentekhez. A képen szereplők ünnepi, az 1980-as évek európai divatjához igazodó ruhákban láthatók, fényes anyagokból készült hosszú ruhát viseltek a nők, a menyasszonyon fátyol és hosszú ujjú fehér ruha látható, míg a férfiak sötét öltönyben jelentek meg. Az esküvői viselethez szorosan hozzátartozó virágdíszek is jól láthatók. Az arcok komolyak, a tekintetek a lelkészre koncentrálnak. Habár a kép itt egyértelműen nem beállítás eredménye, mégis egyfajta merevség és rend sugárzik róla, ezt az adott esemény ünnepélyes hangulata, az elköteleződés komolysága okozhatta. A harmadik kép témája az esküvői menet, amely bár sok más fotón is szerepelt, azért került a most vizsgált fotók közé, mert a háttérben a templom látható, így a szakrális tér is megjelenik a fotón. Ezen a képen látható a legoldottabb hangulat, a rítus e szakaszában már kevesebb szabály határozza meg a résztvevők viselkedését, sőt fontos a mulatozás, a tréfálkozás is.

Az életet lezáró, elsősorban az élő közösség számára jelentéssel teli rítus negatív volta ellenére már a 19. században megjelent fotókon. A századforduló körül még készültek olyan felvételek is, amelyek mai szemmel már morbidnak hatnak, hiszen a gyászolók a nyitott koporsót állták körül az expozíció pillanatában, és ezzel a halott személyt is a maga valóságában örökítették meg (KUNT 75). A 20. század második feléből származó végvári temetési fotókon ugyan megjelenik a koporsó, de zárt formában, mintegy szimbolizálva a halált, de a gyászoló közösségre helyezve a hangsúlyt.

Két eltérő alkalommal készült, eltérő szerkezetű és tartalmú fotó ábrázolja e komor témát. Habár a korszakban az egyháznak e rítusban is fontos szerep jutott, a fotókon mégsem jelent meg a lelkész – amit a pillanatok

Temetés az 1950-60-as években

között szelektáló véletlen eredményének is betudhatunk. A régebbi fénykép (1950–60 körüli) ábrázolja az életfordulós képek között a legmozgalmasabb jelenetet. A helyszín a temető, ahol feltehetően egy, a falu közösségi élete számára fontos személy – mivel a képen feltűnően sok gyermek is látható, a tanító vagy a lelkész – temetésére gyűltek össze. A gyászolók körülállták a még nyitott sírgödört, amelybe egy idős asszony éppen földet dob búcsúzása, a halott elengedése jeleként. Ez a kép *in situ* ábrázolja a cselekményeket, felrúgva a szomorúság intimitásának korlátait.

Gyászolók a koporsó körül 1960-as évek vége

A másik, az 1960-as évek végén készült kép szerkezetét tekintve elmondható, hogy a koporsó került központi pozícióba. A felravatalozott koporsó tetején virágkoszorúkkal uralja a képet, a gyászolók a háttérben, takarásban helyezkednek el, csak egy-egy teljes arc jelenik meg, inkább csak a negatív érzelmeket tükröző tekinteteket látja a kép nézője. E fénykép esetén nem a ceremóniális cselekedetek, inkább az érzelmek kaptak hangsúlyt. E fotókat kiegészíti két másik, amelyek szintén temetésen, de nem Végváron, hanem egy nem túl messzi faluban, Győrödön (Girodán) készültek. Az azonos időszakban készült képeken a gyászmenet látható, távoli és közeli látószögből. Az egyik fotón az utcán vállon vitt koporsó, a másikon a hosszú sorokban kígyózó fekete ruhás tömeg jelenik meg. Az elbeszélések szerint a végvári szokások is hasonlóak voltak. A 20. század során kezdetben háznál, később a templom előtt ravatalozták fel a koporsót, majd onnan kísérték ki a néhány kilométer hosszú úton a gyászmenet a temetőbe.

Az életfordulókat ábrázoló képek tehát szoros kapcsolatban állnak a szakrális ceremóniákkal, a fénykép készítője általában a maga és közössége számára is legfontosabbnak ítélt pillanatokot igyekezett megörökíteni, így egy-egy alkalomról nem készült (vagy maradt fenn) túl sok fotó. A teljes fotóanyag ismeretében elmondható, hogy e ceremóniák kapcsán egyrészt a lelkész szerepe, a szakrális színtér megjelenése kapott nagy hangsúlyt, másrészt a közösség, akik e rítusok során menet formájában kísérik végig a változás útján egyes tagjaikat. Fontos emellett a szintén megörökítés nélkül elmúló közös ebéd vagy vacsora is. A keresztelőnél és konfirmációnál inkább csak a szűk család és a közeli ismerősök, esetleg a szomszédok voltak jelen, míg a lakodalomba és a halotti torba a faluból többen is hivatalosak voltak. Ezekon az alkalmakon a közös étkezés a lehetőségekhez mérten bőséges, a hangulat pedig felfokozott volt, mely magatartásformák az ünnepelés elengedhetetlen részei (NYÍRI 152).

VALLÁSI ÜNNEPEK KÉPEKBEN

Az év időrendjét meghatározó, egy közösség emlékezetét életben tartó, a múlt, a jelen és a jövő dimenzióit összekötő alkalmak az ünnepek, amelyek az egyént kimozdítják megszokott napi rutinjából, a szokványostól eltérő cselekvéseket és magatartásformákat közvetítenek, ezáltal testi-lelki feltöltődést biztosítanak az ünneplők számára. Az ünnepi rend tükrözi az adott közösség világnézetét, értékrendjét is (NYÍRI 140). Az ünnepek sokszínűsége jellemzi a 20. századi Közép-Európát: a politika által meghatározott – bizonyos időszakokban a társadalom egyes rétegeire akár rákényszerített – állami ünnepek, a század második felében egyre inkább a magánszférába

visszaszoruló – a politika által korlátozott – vallási ünnepek (SZŐKE 147), és az egyre nagyobb szerepet kapó személyes ünnepek (a születésnap a református közösségekben hangsúlyosabb volt; a névnap a szentkultusszal összefüggően a római katolikusoknál jellemző; évfordulók stb. [BARNA]). E sokféle ünnep közül most csak a vallási ünnepek kerülnek górcső alá. Adatközlőim egyedül a karácsony ünnepléséről rendelkeztek fotóval. Elbeszéléseikben a kereszténység három fő ünnepét, a karácsonyt, a húsvétot és a pünkösdöt említették, valamint az újévet, az újkenyér, az újbor és a reformáció emléknapját, mindenszentek napját és az adventet. Vizuálisan mégsem rögzítették az ünneplés különböző mozzanatait. Nem készült kép az ünnepi istentiszteletekről, sem a délutáni úrvacsoraosztásról.

Család a karácsonyfa körül 1980-as évek, Végvár

A karácsonyi fotók egy része a megszokott családi szerkesztési elveket tükrözi, gyermek, illetve kisgyermekes házaspár a feldíszített karácsonyfával és ajándékokkal. „A karácsony szombatja családi ünnep volt. Első napján már jártak köszöntgetni, meg volt beszélve, na most hozzátok megyünk, úgy osztották be a családban, hogy találkozzon mindenki, de a templom volt a kezdet. Ha nem is ebédre, de délután, és akkor nem volt nagy fölkészülés, mert szegényes időszak volt, de egy kis kompót meg valami tészta az mindig volt. Kellott hogy legyen. (...) A karácsony nem volt ünnep a rendszerben. Olyankor mindig gyűlést kellett tartani, valamit, itt csak télapó volt, de

minden házban meg volt ünnepelve a karácsony. Ha a boltban nem találtunk szaloncukrot, akkor házilag volt készítve, egyik évről megtartottuk a szta-nioli papírokat a másik évre, és megvolt a módja” (interjúrészlet: KL, 2013).

Karácsonyi gyermek előadás a végvári Kultúrotthonban 1990-es évek

A gyűjtemény kevés színes fotójából az egyik egy rendszerváltás, azaz 1989 utáni karácsonyi alkalmat ábrázol. Ekkor már a közösségi térben, a kultúrotthonban felállított fenyőt feldíszíthették, szaloncukorral és égősorral is ékesítették. A színpadon pedig az iskolások ünnepi műsora látható, tehát átalakult formában újra visszakerült az ünnep a társadalmi szférába, habár a profán színtér a szakrális tartalom háttérben maradását jelzi.

TEMPLOMI KÉPEK

A szakralitás nemcsak az időhöz, emlékezethez és cselekvésekhez tapad, de a térbeli helyekhez is – még a protestáns vallásokban is, habár tanai szerint a templom nem szent hely, a hívek mégis akként tartják számon (DÖMÖ-TÖR–HOPPÁL 463). A 18. század végén emelt templom a falu látképének meghatározó része, a település központját is kijelöli. A családi gyűjtemények közül többen is őriztek olyan fotót, melynek háttérben látható, illetve képeslapokat, melyeken hangsúlyosan jelenik meg mint a falu azonosítója. Az idegen számára formavilága összekapcsolódik a település nevével, de ezen

túl kifejezi számára a helyiek identitását, amelynek a körülvevő kulturális és politikai közeg miatt a 20. században fontos eleme volt a református felekezethez tartozás. A templombelsőről önmagában nem került elő fotó, szintériként is csak a két említett fényképen jelent meg. A konfirmációs fotón magán az eseményen és a tér elemein (úrsztala, padsorok, karzat) túl láthatóak a hívek is, akik a hagyományos ülésrend szerint helyezkednek el a térben. „Én úgy hallottam, hogy hajdanában a templomban is külön ültek a mesterek, a feleség erről, mert mikor nagyszüleimmel mentem a templomba, akkor azt mondta, hogy mi parasztasszonyok ebbe a sorba kell ülünk, amaz sorba a mesterek feleségei ültek. Tehát volt ilyen rend. Amott a presbiterek, a férfiak, nem tudom, hogy voltak. Arra is megvolt, hogy a parasztok,

itt meg a mesteremberek” (interjúrésztlet: ME, 2013). Ez az ülésrend tükrözi a helyi társadalom alapvető rétegzettségét, a hierarchikus viszonyokat (DÖMÖTÖR–HOPPÁL 465.), amely főként nemek és foglalkozási csoportok szerint különböztette meg a közösség tagjait. A fénykép leképezte mindazt, amiről az interjúrésztlet is tanúskodik, a lelkész bal oldalán helyezkedtek el az asszonyok, jobbán a férfiak és a fiatalság, szemben pedig a presbitérium foglalt helyet. A férfiak és a nők elkülönülése eltérő magatartásformákban és cselekvési rendben mutatkozott meg. A 20. század közepéig a falut körülvevő tanyavilágból is bejártak a templomba a családok a vasárnapi istentiszteletre. A szertartás végén azonban nem azonos ajtón távoztak a templomból az asszonyok és férjeik. A nők hazamentek, a férfiak azonban egészen másfelé vették az irányt. „Volt úgy, hogy bentfelejtkeztek a gazdák. A lényeg az, hogy amíg az asszonyok kimentek, addig a férfiak ülve maradtak. Utána kezdtek a férfiak kijönni, addig az asszonyok hazaszéledtek, és így a férfiak nyugodtan mehetek ide-oda beszélgetni, nem volt, hogy gyerünk-gyerünk hazafelé. (...) Olyan jól beszélgettek meg kártyáztak, hogy volt, hogy két napra is, de muszáj volt

A végvári református templom az 1970-es években

kedden hazamenni, mert szerdán jönni kellett a piacra. De akkor az asszony úgy köszönt vele... Ez azt jelentette, hogy na jó, most hazajöttél apukám, most akkor mosolyszünet. Még olyanra is képesek voltak, hogy nem beszélni egyikét vagy három hétig. Ültek egymás mellett a kocsin, és nem beszéltek napokig, csak duruzsoltak” (interjúrészlet: KL és SzS, 2013).

KONKLÚZIÓK

A fényképhasználati szokások jelenségeit vizsgáló vizuális etnográfiai tézisek szerint a privát fotók készítésének háttérében dokumentálási szándék húzódik. Azt az időpillanatot kívánják megörökíteni, amelyet – legyen az egy esemény részlete vagy az önkifejezés egy formája – emlékezésre érdemesnek tartanak, előrevetítik jelentőségét. Az értéktulajdonítás ezen implicit formája főként a 20. század utolsó évtizedeit megelőző időszakra volt jellemző, amikor a technikai feltételek megkövetelték a fotósoktól, hogy szigorúan megválogassák, mire használják el analóg fényképezőgépük tekerescsfilmjének 24 vagy 32 képkockáját. A végvári vallási témát ábrázoló képek tematikus arányait ilyen irányból közelítve láthatjuk, hogy a legsűrűbben előforduló, így a mintába legnagyobb számban bekerülő képtéma a konfirmáció volt. Ha a szűken értelmezett mintából kitekintünk, az esküvői fotók is ide sorolhatók, hiszen a településen a 20. században alapvető magatartásminta volt a házasságkötés, a családalapítás egyik elvárt feltétele volt. Az esküvői fotók azonban, mint említettem, más formalitások közt készültek, így a szakrális tartalom háttérbe szorul. A konfirmációs képek azonban helyszínükben, szereplőikben (egyházat képviselők) és belső tartalmukban is a vallásosságot szemléltetik. Sorba állítva a fotókat pedig látható, ahogy az egyes generációk belépnek a helyi közösség vallási kontinuitásába. A konfirmációról elsősorban csoportképek maradtak fenn, tehát a helyi szokások nem az egyéni, hanem a közösségi vallásosságra helyezték a hangsúlyt. Ez a fotótípus „deklarálja, hogy ott, akkor, az a néhány ember valamiért összetartozónak gondolta magát, s ezt fontosnak tartotta megörökíteni” (KINCSES 39).

A közel félszáz, vallásos témát ábrázoló végvári fotó vizuális tartalomrétegeinek és az elbeszélések által feltárt háttér-információknak együttes elemzése arra mutat rá, hogy a 20. században a végvári református magyarok a korlátozó politikai intézkedések ellenére aktívan gyakorolták vallásukat, a képek tanúsága szerint egyes szertartásokra nagy létszámban gyűltek össze a templomban. A fotók azonban csak megjelenítik, kifejezik, passzív módon közvetítik a szakrális aktusokat, részt nem vesznek bennük. A képhasználatban az egyén vagy az őt integráló csoport életének egy pillanatára, eseményére emlékeznek, tehát az ember kerül a középpontba, a vallásosság mint

az élet része az egyéni történetbe is beivódik. A vallási életet ábrázoló fotók azonban nem hoznak létre kapcsolatot a szakrális szférával – ezt azonban a racionális reformátusok nem is várják el tőlük. E képeket a rajta szereplő, egykor élt vagy ma is élő személyek miatt őrzik, önmaguk, családtagjuk, rokonuk, barátjuk, munka- vagy iskolatársuk jelenik meg rajta. S ha a személy már nem fontos, vagy emléke homályba veszett, esetleg valamilyen oknál fogva a leszármazottak világnézete szembekerült elődeikével, a keresztelők, konfirmációk vagy karácsonyok fotói értéküket veszítik, szemétre kerülhetnek, vagy eltűzelhetik őket. Az azonban, hogy van olyan személy, aki ezeket az idegen képeket megmenti a pusztulástól, azt jelzi, hogy a közösséghez való viszony eltérő a tagok, a generációk között. A helyiek elbeszélései szerint a közösség akkor, amikor létjogosultságát megkérdőjelezték, értékrendjét erőszakkal akarták átalakítani, lelkiismeretének szabadságát korlátok közé szorították és idegenekkel vették körül, összezárt, ragaszkodott hagyományaihoz, vallásához, értékeihez és egymáshoz, még ha mindezt nem is tehetné nyíltan. De ez feltétele volt a megmaradásának (GAGYI 120).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosítószámú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlik. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARNA Gábor 2003. Ünnepek és ünneplés. In: *Távlatok. Világnézet – Lelkiség – Kultúra.* 61/3. 430–439.
- BÉRES István 2006. (Fény)képkultusz. A szakrális megjelenése (vagy annak lehetetlensége) fényképeken. In: BARNA Gábor (szerk.). *Kép, képmás, kultusz.* Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged
- CHALFEN, Richard 2008. *Snapshot Versions of Life,* Popular Press
- DÖMÖTÖR Tekla–HOPPÁL Mihály (szerk.) 1990. *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Akadémiai, Budapest
- GENNEP, Arnold van 2007. *Átmeneti rítusok.* L'Harmattan, Budapest
- KINCSES Károly 2006. *Pózkatalógus. Kultúra, kapcsolatok és a társadalmi helyzet tükröződése a 19. századi fényképezésben.* Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét
- KUNT Ernő 1987. Néprajz és foto-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről In: Hofer Tamás (szerk.) *Etnographia,* 98./1. Akadémia Kiadó, Budapest, 1–47.

- Kunt Ernő 1995. *Fotóantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás*. Árkádus, Budapest
- GAGYI József 2006. *Románia társadalomtörténete 1918 és 1989 között*. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf5873.pdf> (2019. 08. 20.)
- NYÍRI Tamás 1975. Homo festivus. In: Szennay András (szerk.) *Régi és új a liturgia világából*. Szent István Társulat, Budapest
- SZŐKE Anna 2006. Írott és képi azonosítók. A képkultusz szerepe a Versec környéki magyarság fennmaradásában. In: Barna Gábor (szerk.) *Kép, képmás, kultusz*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged
- TURNER, Victor 2002. *A rituális folyamat*. Osiris, Budapest

Religious Life of Reformed Hungarian Christians in the 20th Century on the Edges of Their Community in the Mirror of Private Photos

The study examines through family photographs the religious life of a Romanian village inhabited by the Hungarian people who belong to the Reformation Church. Among the more than four hundred photographs included in the collection, nearly fifty photographs depict some kind of religious-related events that give us insight into church rites or particular details of sacred activities taking place within the family. Most photographs perpetuate the rites of passage associated with significant life changes, with the largest number of photographs being group photographs depicting a change in age that is justified by the rite of confirmation. In addition to these photographs, there are also large numbers of photos showing religious celebration, as well as the church itself as a very significant and symbolically powerful building in the settlement itself. Family photo collections perform a function similar to other photographs, preserving primarily the memory of a family member or acquaintance immortalized in the photograph, as well as their religiosity that was part of their whole life. Belonging to the Reformed Church played an important role in the survival of the Hungarian community in the border town during the 20th century, as well as in its separation from the culture that surrounded them.

Keywords: religion, reformed, religiosity, private photographs, Rittberg / Tormac, rites of passage, anniversaries

Verski život reformisanih mađarskih hrišćana u 20. veku na rubovima svoje zajednice u ogledalu privatnih fotografija

Studija proučava religiozni život sela u Rumuniji naseljenog mađarskim živiljem reformatske veroispovesti putem porodičnih fotografija. Među više

od četiri stotine fotografija uključenih u sakupljanje, gotovo pedeset fotografija prikazuje neku vrstu događaja povezanih sa religijom, a koje nam daju uvid u crkvene obrede ili pojedine detalje sakralnih radnji koje se odvijaju u okviru porodice. Većina fotografija je ovekovečila rituale prelaza povezanih sa značajnim životnim promenama, a najveći broj fotografija spada u grupne fotografije koje prikazuju promenu u životnom dobu koju potvrđuje i obred konfirmacije. Osim ovih fotografija prisutne su u velikom broju i slike verskog slavlja, kao i same crkve kao veoma značajne i simbolički snažne zgrade u samom naselju. Zbirke porodičnih fotografija obavljaju funkciju sličnu ostalim fotografijama, prevashodno čuvajući uspomenu na člana porodice ili poznanika ovekovečenog na slici, kao i njihovu religioznost koja ih je pratila tokom života. Pripadanje reformatskoj crkvi igralo je važnu ulogu u opstanku mađarske zajednice u pograničnom gradu tokom 20. veka, kao i u njenom distanciranju od kulture koja ih je okruživala.

Ključne reči: religija, reformatska crkva, religioznost, privatne fotografije, Rittberg / Tormac, rituali prelaza, godišnjice

Beérkezés időpontja: 2017. 08. 29.

Elfogadás időpontja: 2019. 09. 01.

